

5. Памятники римського права: Закони XII Таблиц. Інституції Гая. Дигести Юстиніана. – М.: Зерцало, 1997. – 608 с.
6. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

УДК 347.42(477)

Л.О. Єсіпова

ПРИТРИМАННЯ ЗА НОВИМ ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Притримання відповідно до ст. 546 ЦК є новим видом (способом) забезпечення виконання зобов'язання. Сутність його полягає в можливості кредитора притримувати річ, що належить боржнику, доти, поки останній не виконає свої зобов'язання, аби задовольнити з неї свій інтерес.

За своєю юридичною природою притримання є забезпечувальним приватним обтяжуванням, яке встановлюється для забезпечення виконання зобов'язання боржника.

Право притримання виникає на підставі прямої вказівки ст. 594 ЦК і не потребує, щоб воно було передбачено договором між кредитором та боржником. Таким чином, підставою для виникнення забезпечувального зобов'язання є закон, що повністю відповідає загальним правилам, передбаченим ст. 548 ЦК.

Норми щодо притримання не мають диспозитивного характеру, тому акцесорне забезпечувальне зобов'язання, яке виникає з його приводу, не залежить від волі боржника та кредитора. Відмовитись від права на притримання не можна. Така відмова буде вважатися нікчемною. Поряд з тим притримання – це все ж таки право, а не обов'язок кредитора. Скористатися ним чи ні – цілком залежить від волевиявлення останнього.

Правове регулювання інституту притримання здійснюється на підставі параграфу 7 глави 49 ЦК та Закону України “Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень” від 18.11.2003 р. Останній нормативний акт стосується питань притримання рухомих речей.

Застосування ст. 594 ЦК може викликати запитання: які вимоги можуть забезпечуватися у вигляді притримання чужого майна? За загальним правилом притриманням речі, що підлягає передачі боржникові або особі, яку він вказав, можуть бути забезпечені вимоги кредитора про оплату цієї речі або відшкодування пов'язаних з нею витрат або інших збитків. Звертає на себе увагу положення, згідно з яким притримання забезпечує не тільки основні зобов'язання в їх традиційному розумінні, тобто не тільки, наприклад, договір купівлі-продажу, поставки і т. ін., але й похідні зобов'язання з відшкодування втрат та інших збитків, пов'язаних із річчю. Останні можуть забезпечуватися окремо чи в сукупності з основним зобов'язанням. Виходячи з цих положень, сплата ціни за товар за договором купівлі-продажу не є підставою для передання речі боржникові, якщо існує наявність збитків, пов'язаних із річчю.

Відповідно до п. 2 статті, що коментується, забезпеченими притриманням можуть бути також і інші зобов'язання, у тому числі не пов'язані з оплатою речі або відшкодуванням витрат на неї та інших збитків. Тому в ролі кредитора при притриманні може виступати перевізник за договором перевезення, який не видає одержувачу вантаж до повного розрахунку за виконане перевезення, підрядник, що не передає замовнику зроблену ним річ до сплати виконаної роботи, та ін.

Окремої уваги потребує питання щодо предмета права притримання. Цивільний кодекс говорить про можливість притримання речі. Це означає, що за жодних умов предметом притримання не можуть бути визнаними майнові права, роботи, послуги і т.д. Відповідно до ст. 179, річчю визнається предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Речі можуть бути рухомі та нерухомі, споживані та не споживані, індивідуально визначені та визначені родовими ознаками. До складу речей належать грошові кошти, цінні папери. Правовий режим речі поширюється на тварин.

Уявляється, що всі згадані об'єкти цивільних прав без винятку можуть бути предметом притримання.

Відповідно до вимог Закону "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень", притримання рухомого майна повинно реєструватися в Державному реєстрі обтяжень рухомого майна.

Інтерес викликає питання щодо моменту виникнення та припинення притримувального забезпечувального зобов'язання.

Уявляється, що з тлумачення п. 1 статті, яка коментується, випливає, що право на притримання виникає в кредитора з моменту прострочення виконання зобов'язання хоча б на один день. Разом з тим, якщо притриманням забезпечене виконання не основного зобов'язання про сплату вартості речі і т.д., а, наприклад, деліктного (пов'язаного із відшкодуванням збитків, завданих властивостями речі, і тому подібного), то встановлення моменту прострочення його виконання стає не можливим, адже й сам строк (термін) виконання визначити не можна. У такому разі можна обчислювати строк, з якого виникає право на притримання, з моменту закінчення пільгового семиденного строку на виконання зобов'язання, застосовуючи загальні правила п. 2 ст. 530 Кодексу; але ж необхідною умовою для цього стає ставлення відповідної вимоги боржникові кредитором.

До моменту виникнення права на притримання кредитор не має права залишати в себе річ, якщо його обов'язком є передання речі не залежно від виконання обов'язків боржником (сплатити її вартість, відшкодувати збитки і т.д.). Адже це призвело би до того, що боржник, який у частині отримання речі є кредитором (ст. 509 ЦК), обґрунтовано сам би притримував грошові кошти (а вони також визнаються річчю – ст. 177 ЦК), що належать іншій стороні, оскільки притриманням забезпечується завжди взаємне зобов'язання.

Після передачі речі боржнику в рамках виконання основного зобов'язання кредитор не має права ані вимагати її повернення для здійснення притримання, ані забирати її назад, навіть якщо матиме для цього реальну можливість.

Нове цивільне законодавство про забезпечення вимог кредиторів встановлює певні правила щодо виникнення прав та обов'язків кредитора та боржника при притриманні рухомих речей, якщо такі опосередковані правочином. Так, у відносинах між кредитором і боржником вони виникають з моменту набрання чинності цим правочином.

Реєстрація ж притримання надає цьому акцесорному зобов'язанню чинності у відносинах з третіми особами. У разі відсутності реєстрації притримання зберігає чинність у відносинах між боржником і обтяжувачем, проте воно не є чинним у відносинах з третіми особами (тобто обтяжувач не може розпорядитись ані своїми правами щодо боржника, ані самим предметом притримання).

Право на притримання припиняється, по-перше, у разі припинення основного зобов'язання. Це впливає з акцесорності забезпечувального зобов'язання (ст. 548 ЦК). По-друге, задоволенням вимог кредитора за рахунок речі, яку він притримує (ст. 597 ЦК), та іншими способами, передбаченими ст. 26 Закону України "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень". До речі, у цьому разі можна говорити, що, навпаки, головне зобов'язання наслідуює долі додаткового. По-третє, з інших загальних підстав припинення зобов'язань, що не суперечать природі притримання (глава 50 ЦК).

Згідно із ст. 594 ЦК кредитор не позбавлений права притримувати річ, що в нього знаходиться, навіть у тих випадках, коли після того, як ця річ потрапила до нього, права на неї перейшли від боржника до іншої особи.

За загальним правилом ризик випадкового знищення або пошкодження притриманої речі несе кредитор.

Стаття 595 ЦК регулює обов'язки кредитора, що здійснює притримання речі: по-перше, негайно повідомити про це боржника. "Негайно" встановлюється з урахуванням часу, необхідного для доставки документів від одного контрагента до другого, а також з урахуванням попередньої практики договірних відносин між цими кредитором та боржником.

По-друге, кредитор зобов'язаний не користуватися річчю, яку він притримує в себе. Це означає, що кредитор не має права здобувати з неї її корисні властивості. Поряд з тим він на законних підставах здійснює володіння річчю та розпорядження річчю шляхом звернення на неї стягнення (ст. 597 ЦК). Тобто кредитор стає титульним володільцем притриманої речі, хоча і з обмеженим колом повноважень.

До кредитора, що здійснює притримання речі боржника, право власності на неї не переходить.

Оскільки згідно із ст. 594 ЦК предметом притримання є річ, яка підлягає передачі боржникові, тобто не обов'язково є його власністю, а виходячи із загальних засад цивільного права, боржник може до отримання речі ще й не стати її власником, то тлумачити правила ст. 596 ЦК треба таким чином, що у кредитора право власності не виникає на підставі власне притримання, хоча може виникнути з інших підстав, не заборонених законом. Наприклад, продавець, який придбав рухоме майно (річ) у власність на підставі спадкування, укладає договір купівлі-продажу цього майна, умовами якого передбачений строк передачі предмета

договору покупцеві, але ж він настає пізніше, ніж передбачений договором строк сплати вартості речі. У такому разі при простроченні боржника продавець залишається власником майна і на час притримання.

Разом з тим, навіть коли кредитор притримує в себе річ, щодо якої не має права власності, наприклад, коли вона є результатом виконаних ним підрядних робіт, внаслідок притримання він стає титульним володільцем, до кола повноважень якого входять правомочності володіння та розпорядження притриманою річчю (правомочність користування виключена на підставі ст. 595 ЦК). По суті, притримання виступає речовим правом – різновидом прав на чужі речі.

Кредитор не є власником речі на період її притримання. Поряд з цим до нього може перейти право власності на рухому річ, що є предметом притримання, у разі звернення ним стягнення на цю річ у порядку ст.ст. 24, 25 Закону України “Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень” від 18.11.2003 р.

За загальним правилом боржник не зобов’язаний отримувати згоду кредитора на розпорядження притриманою річчю, а також повідомляти кредитора про поступку ним прав власності щодо речі, яка притримується. У тому разі, коли законом або договором передбачена згода кредитора на відчуження боржником рухомого майна, що є предметом притримання, така згода не вимагається в разі переходу права власності на рухоме майно в порядку спадкування, правонаступництва або виділення частки у спільному майні.

У разі відчуження предмета притримання – рухомої речі боржником він зобов’язаний негайно письмово повідомити про це кредитора, який протягом п’яти днів з дня отримання цього повідомлення повинен зареєструвати відповідні зміни у відомостях про обтяження згідно із положеннями ст. 13 Закону України “Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень”.

При передачі прав на річ іншим особам боржник зобов’язаний повідомити набувача про притримання речі та права кредитора.

Невиконання цієї вимоги може мати неабиякі юридичні наслідки. Наприклад, за договором купівлі-продажу покупець має право вимагати зниження ціни або розірвання договору купівлі-продажу, якщо він не знав і не міг знати про права третіх осіб на товар (ст. 659 ЦК).

Кредитор має право задовольнити свої вимоги до боржника в повному обсязі з вартості речі, яку він притримує в себе, шляхом звернення стягнення на притриману річ у порядку, передбаченому для заставних відносин (ст. 591).

Тобто кредитор, бажаючи задовольнити свої вимоги з вартості притриманої речі, по аналогії із заставою зобов’язаний ініціювати реалізацію притриманої речі шляхом її продажу з публічних торгів, якщо інше не встановлено договором.

Якщо публічні торги оголошено такими, що не відбулися, предмет притримання може бути за згодою боржника та кредитора переданий (залишений) у власність кредитора за початковою ціною, якщо інше не встановлено договором. Якщо сума, одержана від реалізації предмета притримання, не покриває вимоги кредитора, він має право отримати суму, якої не вистачає, з іншого майна боржника в порядку черговості відповідно до статті 112 ЦК, якщо інше не встановлено договором або законом.

Проведення публічних торгів повинно здійснюватися відповідно до Положення про порядок проведення аукціонів (публічних торгів) з реалізації заставленого майна, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22.12.1997 р.

Крім того, повинні враховуватись положення Закону України “Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень” від 18.11.2003 р. Так, наприклад, ст. 30 зазначеного закону передбачено, що інші особи, на користь яких встановлено зареєстроване обтяження (наприклад, зареєстроване право застави), мають переважне право на придбання предмета притримання за умови, що вони протягом законодавчо встановленого строку письмово повідомлять кредитора, який ініціює звернення стягнення, про свій намір купити предмет притримувального забезпечувального зобов’язання.

Слід звернути увагу, що сама процедура звернення стягнення на предмет притримання є простішою, аніж при заставі майна, і не потребує передбачених для останньої рішення суду чи виконавчого надпису нотаріусу. Це впливає з того, що ст. 597 ЦК не відсилає нас до зазначеної процедури, яка окремо закріплена ст. 590 ЦК та Законом України “Про заставу” від 02.10.1992 р.

Навіть при здійсненні стягнення на притриману річ притримання не замінюється заставою, яка є окремим способом забезпечення виконання зобов’язань. Відмінність цих двох інститутів цивільного права можна простежити в такому:

- по-перше, підставою виникнення права застави є, як правило, договір і, як виняток, пряма вказівка закону. Підставою ж виникнення притримання є якраз останнє. Це за своєю природою притримання – позадоговірне зобов’язання, хоча воно може бути додатково закріплено в договорі;

- по-друге, притримання не має такої невід’ємної ознаки застави, як право слідування. Навпаки, вибуття з фактичного володіння кредитора припиняє право притримання. На відміну від заставоутримувача при закладі кредитор не наділений правом витребування предмета притримання у третьої особи.

Задоволення вимог кредитора з вартості притриманої ним речі слід відрізняти від інших способів звернення стягнення на предмет притримання.

У відповідності до Закону України “Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень” звернення стягнення на предмет притримання – рухому річ – може відбуватися в разі порушення боржником забезпеченого обтяженням зобов’язання або договору одним із таких способів (за вибором кредитора):

- передачею рухомого майна, що є предметом обтяження, у власність кредитора, що притримує річ, у рахунок виконання зобов’язання в порядку, встановленому Законом;

- продажем кредитором предмета притримання шляхом укладення договору купівлі-продажу з іншою особою-покупцем.

Уявляється, що зазначені способи звернення стягнення не є суперечністю тому способу, який закріплений у ЦК щодо притримання. Це впливає з того, що задоволення вимог в них проводиться за рахунок предмета обтяження (ст. 23 Закону), а не з його вартості (ст. 597 ЦК). Крім того, зазначені способи є більш економічно вигідними для кредитора, а тому – більш привабливими.